

Н.В.Кривець

Інститут історії України НАН України (м.Київ)

ВІДНОСИНИ ДИРЕКТОРІЇ УНР І НІМЕЧЧИНИ 1919–1922 рр.

З використанням архівних джерел та історичної літератури показано українсько-німецькі відносини у 1919–1922 рр., проаналізована діяльність посольства УНР в Берліні, пов'язана з організацією повернення військовополонених в Україну, проведенням інформаційно-пропагандистської роботи тощо.

3 листопада 1918 р. після капітуляції Центральних країн Україна, не встигнувши укріпити свої власні сили, опинилася на роздоріжжі міжнародної політики. Розгром Центральних держав означав кінець міжнародних підстав, на які спиралася Україна від часу Берестейського миру. Прийшовши до влади, Директорія не змогла, на жаль, чітко визначити свою зовнішньополітичну концепцію. Розходження в середовищі представників різних політичних партій щодо пріоритетів зовнішньополітичного курсу негативно вплинуло на формування зовнішньої політики.

Внутрішня ситуація в Україні була теж дуже складною. Уряд Директорії через помилки і прорахунки у внутрішній політиці, зазнаючи поразок на фронті, поступово втратив можливість контролювати ситуацію і здійснювати управління країною. Наступ російських радянських військ у січні 1919 р. примусив уряд УНР – Директорію залишити Київ. У цих умовах єдину можливість вистояти і відстояти державність України уряд УНР вбачав у міжнародному визнанні України і в допомозі великих держав Заходу. Керівництво Української держави почало рішучий пошук шляхів до порозуміння з Антантою¹. Проте західні країни, а також Росія встановлювали в Європі протягом 1919–1922 рр. новий порядок, що відповідав їхнім великодержавницьким цілям. І в цьому контексті українське питання не тільки не знаходило свого належного місця, але воно, на жаль, вороже сприймалося провідними державами.

Проантантівська орієнтація Директорії не забезпечила УНР зовнішньополітичної підтримки і навіть призвела до значних соціальних ускладнень, ізолювавши провід УНР від народних мас, дала змогу більшовикам захопити владу над більшою частиною України.

Неприхильне ставлення до України держав-переможниць призвело до зміни акцентів в українській зовнішній політиці. Керівні кола УНР

стали приділяти першочергову увагу відносинам з країнами Центральної Європи. У цьому контексті важливу роль відіграла активна діяльність українських дипломатичних представництв УНР у цих країнах.

За Версальським договором (28 червня 1919 р.) Німеччина втратила значну територію (1/7 частину) і дванадцяті частину населення. Її позбавляли всіх колоній і сфер впливу за межами країни. За умовами договору Франції поверталися Ельзас-Лотарингія. Окрім того, кількісний склад німецької армії обмежувався 100 тис. чоловік, заборонялися окремі види зброї, особливо авіації².

Перша світова війна призвела до глибоких політичних, економічних і територіальних змін в Європі. В Німеччині постала Веймарська Республіка. Становлення німецької східної політики після Першої світової війни було спричинено поразкою Німеччини, неприйняттям Версальського мирного договору та нового державно-територіального порядку на Сході.

Першим і головним районом реваншистських устремлінь Веймарської Республіки була Центральна Європа, яку Німеччина і після поразки продовжувала розглядати як сферу своїх інтересів, трамплін для завоювання панування в Європі та світі.

На першому етапі східної політики Веймарської Республіки від Версалью до Рапалло активно використовувалася тема антибільшовицького походу, який у той час бачився ідеальним варіантом недопущення зміни кордонів на Сході. Через участь у боротьбі з більшовизмом німці сподівалися домогтися від Заходу прихильності і кардинального полегшення умов миру³.

Комп'єнське перемир'я 11 листопада 1918 року та прагнення Німеччини знайти порозуміння з країнами Антанти внесли значні корективи в розвиток українсько-німецьких відносин і призвели до їх певного послаблення. Однак українське посольство в Німеччині, засноване в період Української держави, продовжувало своє існування і за уряду Директорії. Через нього, а також через українське консульство в Мюнхені український уряд підтримував свої зв'язки з німецькими урядовими колами.

Пропозицію зайняти посаду посла Української Народної Республіки в Німеччині було зроблено урядом УНР одному з лідерів УСДРП Миколі Поршцу, який замінив на посаді посла Української держави в Берліні барона Ф.Штейнгеля. М.Порш народився 1879 р. в місті Лубни на Полтавщині, в німецько-єврейській родині. Мав вищу освіту, закінчив Київський університет. Свою політичну діяльність розпочав ще в студентські роки. Симпатії М.Порша цілковито на боці української соціал-демократії. Ще студентом став одним з лідерів київського комітету РУП. Він відстоював ідею незалежного існування української соціал-демократичної організації і був противником об'єднання з РСДРП. З 1906 р. очолював УСДРП⁴.

Порш виступав за необхідність самостійного розвитку України. Наукові праці М.Порша свідчать про досить широке коло питань, які цікавили його. Як економіст він приділяв особливу увагу питанням економіки, статистики, національному питанню України та ін. Входив до ЦК УСДРП, член Центральної ради і Малої Ради, генеральний секретар праці, з 18 грудня 1917 р. – генеральний секретар з військових справ.

10 лютого 1919 року М.Порш приїхав до Берліна, а 11 лютого офіційно прийняв справи українського посольства і протягом двох років репрезентував УНР у Німеччині⁵.

Згідно з постановою Директорії штат дипломатичного представництва УНР в Берліні, крім посла М.Порша, складався з радника Р.Смаль-Стоцького, першого секретаря О.Козія, двох секретарів – В.Левицького і Г.Фріда, двох драгоманів – О.Шостакова і О.Шостакової, двох старших урядовців – Ю.Павловича, В.Хотька, аташе Д.Матвеева, бухгалтера А.Коваленка, двох кур'єрів – В.Пожидаєва і О.Макарова⁶. Протягом 1919–1920 рр. в персональному складі посольства відбувалися зміни. Структура посольства складалася з таких підрозділів, як дипломатичний відділ, консульський, інформаційний, господарський і канцелярський⁷.

Українські дипломати проводили значну роботу з метою налагодження відносин між Україною і Німеччиною у політико-дипломатичній, економічній та культурній сферах, намагалися довести офіційним владним структурам у Берліні, що УНР залишається надійним і перспективним політичним і економічним партнером. Українська дипломатія прагнула вплинути через представників Англії, Франції, США та ін. держав у Берліні на позиції їх урядів щодо визнання УНР де-юре, але безрезультатно. Українській Народній Республіці так і не вдалося здобути міжнародне визнання. М.Порш проводив багато підготовчої роботи, створюючи надійний ґрунт для подальшої праці. Він встановлював і закріплював відповідні зв'язки, знайомства, багато відвідував різні прийоми офіційні і приватні, влаштовував прийоми у себе. За його ж словами, він прагнув “здобути якнайбільший вплив на всі німецькі кола і сили і використати їх у кожному данім моменті в найкорисніший спосіб для української політики”⁸. М. Порш неодноразово зустрічався з міністром закордонних справ Німеччини, направляв на його ім'я листи, в яких у формі меморандуму чи ноти викладав свою точку зору з приводу взаємовідносин між Україною і Німеччиною. Так, наприклад, у листопаді 1920 р. до міністерства закордонних справ Німеччини було направлено дві дипломатичні ноти, в яких було висловлено бажання, щоб німецький уряд дозволив усім інтернованим українцям повернутися через Польщу на Україну або залишитися в Німеччині, а також протест проти діяльності в таборах інтернованих

у Німеччині “ревкомів, чрезвычайок, ревтрибуналів та інших більшовицьких органів”⁹. Дружні відносини з обох сторін були встановлені з посольствами Латвії, Білорусії, Грузії, Фінляндії, Чехії, посольствам всіх нейтральних держав було зроблено офіційні візити¹⁰.

М.Порш брав активну участь у нарадах послів і голів дипломатичних місій УНР, що відбулися 18–22 червня 1919 р. у Відні та 6–14 серпня 1919 р. у Карлсбаді (Карлові Вари). На нарадах були розглянуті головні напрямки української зовнішньої політики, обговорені поточні питання, пов’язані з роботою українських дипломатичних представництв, ставленням зовнішнього світу до української справи, інтересами УНР в окремих країнах тощо¹¹.

Українське посольство в Німеччині здійснювало також роботу щодо організації повернення військовополонених в Україну, надання практичної допомоги громадянам українського походження, поширення інформації про українські справи в Німеччині, організації культурного життя українських емігрантів, надання допомоги студентам у навчанні в Німеччині, звільнення українських коштів тощо.

В умовах відсутності визнання України де-юре майже всіма іноземними державами інформаційно-пропагандистська робота, спрямована на поширення об’єктивної інформації про стан в Україні, політичний курс її керівництва, національно-культурні надбання української нації були важливими факторами представництва України на міжнародній арені.

Важливу роль у проведенні зовнішньополітичної пропаганди відіграв інформаційний відділ посольства УНР у Німеччині, який був створений на початку березня 1919 р. Очоловав його перший секретар посольства Володимир Левицький. Крім нього, у відділі працювали референт Г.Шпехт по вільному найму і дві друкарки – М.Пауль і М.Шольц¹². Головна мета відділу полягала у інформуванні німецької преси і громадськості взагалі про українські справи і збирання інформації для українських урядових структур.

Для сприяння розвитку економічних, політичних, наукових та культурних зв’язків між двома державами українське посольство повинно було поставляти своєму урядові і зацікавленим організаціям інформацію про економічний стан і соціально-політичні процеси в Німеччині. Доповіді посольства про внутрішньополітичний і економічний стан у Німеччині, написані на матеріалах офіційної статистики, преси, результатах бесід з керівниками німецьких урядових структур, були присвячені як загальній характеристиці стану справ у Німеччині, так і окремим приватним проблемам життєдіяльності посольства і його оточення.

На адресу МЗС УНР надсилались книги і періодичні видання, зокрема, німецький журнал "Die Ukraine", біржовий часопис "Berliner Börsen Courier", російський часопис "Время" та ін.¹³

Різноманітними були форми пропагандистської роботи. Однією з них була видавнича справа.

З 14 березня 1919 року пресбюро почало видавати свої інформаційні бюлетені, в яких містилися усі поточні повідомлення про українські справи. Бюлетені надсилались до редакцій часописів, урядовим особам, політикам і публіцистам, закордонним посольствам і місцям у Берліні, українським представництвам за межами Німеччини. Видавалися книжки на німецькій і інших мовах з історії, політики, економіки, культури України, робились переклади з української літератури, влаштовувались лекції, концерти. Посольство видало німецькою мовою брошуру "Східна Європа й Німеччина", в якій детально було висвітлено політичне і економічне значення України у контексті встановлення взаємин між Німеччиною і Східною Європою¹⁴. Її було розіслано всім іноземним посольствам у Берліні.

Співробітники українського посольства в Німеччині намагались помістити у закордонній пресі якомога більшу кількість матеріалів щодо внутрішнього та зовнішнього становища України, її історії, політики і культури. Деякі німецькі газети стежили за українськими справами і друкували найважливіші події в Україні. Серед них: "Deutsche Allgemeine Zeitung", "Frankfurter Zeitung", "Kölnische Zeitung" та ін.¹⁵

Українське посольство в Німеччині підтримувало тісні зв'язки з німецько-українським товариством (Deutsche – Ukrainische Gesellschaft) і сприяло розширенню його діяльності. Товариство було засновано в 1918 р. в Берліні відомим публіцистом, співробітником Центрального управління закордонних служб міністерства закордонних справ Німеччини, прихильником ідеї самостійності України доктором Паулем Рорбахом (голова товариства) та його найближчим сподвижником Акселем Шмідтом (секретар)¹⁶. Головною своєю метою воно проголосило встановлення та розвиток дружніх взаємин між німецьким та українським народами в політичній, господарській та культурній сферах, інформування уряду й громадськості про політичний та економічний розвиток України. З 1918 по 1926 роки товариство видавало щомісячний німецькомовний журнал "Україна" (головний редактор А.Шмідт), на сторінках якого публікувалися відповідні розвідки та огляди.

Наукова і культурна громадськість Німеччини виявляла значну зацікавленість в Україні в цілому. В Берлінському університеті з 13 січня і до кінця лютого 1921 року проходив цикл лекцій на тему "Совітська Ро-

сія і окраїнні держави”¹⁷. Багато виступів були присвячені українській тематиці.

Діяльність українського посольства в Німеччині не обмежується пропагандою. Особливо важливого значення набула діяльність, пов’язана з організацією повернення військовополонених в Україну. Після закінчення Першої світової війни в Німеччині перебували близько 100 тис. українців із числа полонених російської армії¹⁸. Проблема повернення додому полонених українців завжди була у центрі уваги як Військового міністерства, так і МЗС Української держави та української дипломатії в Німеччині. Для опікування цими полоненими, які утримувалися в таборах для інтернованих, у липні 1918 року в Києві була створена “Військово-санітарна комісія для справ військовополонених у Німеччині”.

Члени комісії за досить короткий термін, незважаючи на скрутну ситуацію, пов’язану з перешкодами в роботі з боку німецького уряду, із затримкою надходження коштів від українського уряду, зуміли налагодити регулярну відправку полонених українців в Україну.

Після приходу до влади Директорії УНР всі справи щодо захисту інтересів полонених українців у Німеччині, повернення їх в Україну були передані Військово-санітарній місії, заснованій при дипломатичному представництві УНР у Берліні. Головою місії було призначено К.Воевідку¹⁹. У складі місії було створено три відділи: культурно-просвітній, господарський та інформаційно-статистичний. За сприяння місії в таборах у Раштаті, Бадені, Вецлярі й Зальцведелі були утворені українські громади, відкривалися церкви, школи, друкарні, клуби, влаштовувалися лекції, концерти, театри. Місія вживала практичних заходів щодо полегшення умов їх перебування в таборах шляхом грошової підтримки та надання продуктів харчування, одягу, взуття тощо.

Місія за дорученням уряду УНР видавала з 26 лютого 1919 р. часопис “Шлях”, який виходив двічі на тиждень і розходився не лише серед полонених, а й взагалі серед українських громадян у Німеччині. Крім газети, місія видавала брошури, підручники для таборових шкіл та ін.

Вся ця робота, писав посол УНР в Німеччині М.Порш у листі від 22 липня 1919 р. до міністра закордонних справ, “надзвичайно цінна і не тільки як робота серед полонених, а й взагалі, як пропагування української ідеї за кордоном”²⁰.

Наприкінці 1919 р. Директорія УНР опинилася в надзвичайно складній ситуації. Зазнаючи поразок на фронті від Червоної Армії, Директорія втрачала державну територію. Скрутне економічне становище уряду УНР обмежувало фінансування дипломатичних місій та інших українських інституцій за кордоном на достатньому рівні.

Внаслідок нестачі коштів навесні 1920 р. діяльність української місії була значно ускладнена. Вона вимушена була надавати полоненим обмежену моральну й матеріальну допомогу, а в серпні 1920 р. через значне погіршення фінансового стану УНР Військово-санітарна місія у Німеччині була ліквідована.

На початку 1921 року М.Порша замінив на посаді посла радник посольства Роман Степанович Смаль-Стоцький – мовознавець, політичний діяч. Навчався у Відні, Лейпцигу та Мюнхені. У 1915–1918 рр. як член СВУ працював у таборах українських військовополонених. З 1923 – професор УВУ, у 1924–1925 – неофіційний посол УНР у Лондоні, 1926–1939 – професор Варшавського університету. Чільний діяч уряду УНР в екзилі²¹.

Міністр закордонних справ УНР у своєму листі до посла М.Порша у лютому 1921 року писав, що уряд УНР “з великим жалем змушений задовольнити Ваше, пане посол, прохання про демісію, про що Ви пишете в своєму листі”. Міністр із задоволенням констатував, що ні складний політичний стан, ні фінансові труднощі, ні військові невдачі УНР ніколи не були перешкодою для М. Порша у його дипломатичній діяльності, яку він проводив упевнено, спокійно, з витриманістю та послідовністю. “Завдяки Вашим особистим якостям, – писав далі міністр, – посольство УНР в Берліні стало одним з найкращих організованих, продуктивних і працездатних дипломатичних представництв УНР за кордоном. Добре поставлена організація викликає глибокі почування від імені уряду УНР висловити Вам найщирішу подяку”²².

Після підписання 5 листопада 1922 р. у Берліні угоди про поширення дії Рапалльського договору на союзні з РРФСР радянські республіки, зокрема на Україну, уряд Німеччини встановив з Радянською Україною дипломатичні і консульські відносини²³. Відповідно до Берлінської угоди Німеччина зобов’язалася припинити офіційні контакти з представниками УНР. У березні 1923 р. співробітники українського посольства у Берліні на чолі з послом Р.Смаль-Стоцьким залишили Німецьку державу²⁴.

І все ж дипломатичне представництво УНР у Німеччині зробило багато для пропагування української справи та ідеї незалежності України, розбудови зовнішньополітичної служби держави. Завдяки проведеній великій роботі закладалися традиції української дипломатичної служби, забезпечувався надійний ґрунт для подальшого розвитку міжнародних відносин між Україною і Німеччиною.

Примітки

¹ *Історія України. Нове бачення.* – К., 1996. – Т.2. – С.83.

² *Історія Центрально-Східної Європи.* – Л., 2001. – С.388–389.

- ³ Газін В.П. Економіка і зовнішня політика Веймарської республіки (1925–1933 рр.): Східно-європейські аспекти.– Кам'янець-Подільський, 1999.– С.106.
- ⁴ Соловійова В.В. Дипломатичні представництва УНР у Німеччині та Австрії // Вісн. Київ. держ. лінгв. ун-ту.– К., 1998.– Вип.2.– С.90.
- ⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.– Ф.3696, оп.2, спр.307, арк.1.– Далі: ЦДАВОУ.
- ⁶ Там само.– Спр.128, арк.56.
- ⁷ Там само.– Арк.57.
- ⁸ Там само.– Оп.1, спр.15, арк.26.
- ⁹ Там само.– Ф.4, оп.1, спр.985, арк.426.
- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ Нариси з історії дипломатії України.– К., 2001.– С.349.
- ¹² ЦДАВОУ.– Ф.3696, оп.2, спр.128, арк.57.
- ¹³ Там само.– Спр.567, арк.119, 125.
- ¹⁴ Там само.– Ф.4, оп.1, спр.985, арк.426.
- ¹⁵ Там само.– Ф.3696, оп.1, спр.15, арк.18.
- ¹⁶ Там само.– Оп.2, спр.514, арк.1.
- ¹⁷ Там само.– Спр.567, арк.120.
- ¹⁸ Троцинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі.– К., 1999.– Т.15.– С.162.
- ¹⁹ Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.)– К., 1999.– С.169.
- ²⁰ ЦДАВОУ.– Ф.3696, оп.2, спр.305, арк.132.
- ²¹ Енциклопедія українознавства.– Т.8, 1976.– С.2913.
- ²² ЦДАВОУ.– Ф.3696, оп.2, спр.391, арк.12.
- ²³ Советско-германские отношения. Сборник документов. 1919–1922 гг.– М., 1971.– С.566, 567.
- ²⁴ ЦДАВОУ.– Ф.3696, оп.2, спр.548, арк.4.

Надійшла до редколегії 13.02.03